

Нажимидинова А.Э.

БАЛДАР ФОЛЬКЛОРУНУН ЭТНОПЕДАГОГИКАЛЫК МАЗМУНУ ЖАНА АЛАРДЫН АЗЫРКЫ ШАРТТАГЫ ТАЛИМ-ТАРБИЯЛЫК МААНИ-МАНЫЗЫ

Нажимидинова А.Э.

ЭТНОПЕДАГОГИЧЕСКОЕ СОДЕРЖАНИЕ ДЕТСКОГО ФОЛЬКЛОРА И ИХ ВОСПИТАТЕЛЬНОЕ ЗНАЧЕНИЕ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Nazhimidinova A.E.

THE CONTENT OF CHILDREN'S ETHNOPEDAGOGICAL FOLKLORE AND THEIR EDUCATIONAL MEANING IN PRESENT CONDITION

УДК:371/22.18

Бул макалада балдар фольклору аркылуу, балдарды тарбиялоодо элдик педагогиканын принциптерин, улуттун салттык мурастарын, фольклорун илимий педагогиканы өркүндөтүүдө пайдалануунун зарылчылыгы – өз учурунун тарбия берүү жаатындагы коомдук талабы экендиги жөнүндө баяндалды.

Түйүндүү түшүнүктөр: *Фольклор, балдар фольклору, элдик педагогика, тарбия принциптери.*

В этом материале изложены принципы народной педагогики по воспитанию детей на основе детского фольклора.

Ключевые слова: *Фольклор и детский фольклор и принципы народных педагогических воспитаний.*

In this article expounded the principles of national pedagogy to educate the children in basic childrens folklore, the request of society in contemporary education. Necessity of using the national folklore, customs and traditions in developing scientific pedagogy.

Key words: *Folklore and childrens folklore and the principles of national pedagogical education.*

Балдар адабиятынын алгачкы өнүгүп чыккан булагы – фольклор. Ал кара сөз менен айтылган терең мазмундуу, тарбиялык мааниси күчтүү не бир соонун бешик ырларынан тартып, кошок ырларына чейинки жанрдык ар түрдүүлүктөн жана тематикалык ар кылдыктан турган чыгармалар кыргыз элинин маданий мурастары балдар адабиятынын жазма түрүндө калыптанып өнүгө башташында чоё роль ойноду. Ошол себептүү бөбөктөр үчүн жазылган алгачкы этаптардагы чыгармаларда фольклорго мүнөздүү формалар, сүрөттөө каражаттары басымдуулук кылат жана оозеки адабиятындагы сюжеттер кеёри пайдаланылгандыгын көрүүгө болот.

Балдар фольклору дүйнө элдеринин адабиятында да фольклордун бир бөлүгү катары изилденип келе жатат. Ал эми кайсы эл болбосун өзүнүн фольклористика илиминде балдар чыгармачылыгына өзгөчө көөүл бөлүп, анын жаш өзгөчөлүгүнө, аткарган функциясына, жалпы методологиялык принцибине таянып изилдөө иштерин жүргүзүшкөн. Ошол ар бир улуттун балдар фольклорунда жанр, термин маселелери да илимий жактан эбак такталып калыптанган. Кыргыз балдар фольклорун изилдөө-

нүн жеке эле тарыхый фольклордук планда эмес, профессионалдык балдар адабиятынын теориясын, тарыхын, сын проблемасын ар тараптуу изилдөөдө да терең мааниси бар. Бүгүнкү күндө балдардын жеке чыгармачылыгына, заман талабына ылайык интеллектуалдык ой жүгүртүүсүнө көөүл бурууга мезгил жетти. Бул максатка жетүү үчүн элдик педагогиканын принциптерин, улуттун салттык мурасын, фольклорун терең үйрөнбөй туруп максатка жетүүгө болбойт. Ал эми илимий тармакка назар салып карасак «элдик педагогика» же «этнопедагогика» терминдерине педагогика илимин изилдешкен аалымдар же коомдук ишмерлер ар кандай вариантта түшүндүрмө берип келишет. Айтылуу орус этнографы Г.С. Виноградов илимге «элдик педагогика» деген түшүнүктү киргизсе, грузин элинин окумуштуусу этнограф А.Ф.Хинтибидзе элдик эпостордун, балдар жомокторунун негизинде жаткан элдик тарбия-таалим идеяларын изилдеген. Ал эми азербайжан элинин окумуштуусу А.Ш. Гашимов элдик педагогика жаш муундарды тарбиялоодо жана аларга дүйнө таанууда негизги мектеп болуп саналаарын туура баалаган. Мындай маанилүү ойлордон соё түрдүү калктардын этнопедагогикалык жана фольклордук мурастары илимий-методикалык, педагогикалык-философиялык өөүттө атайын изилдөөнүн объектисине алынган. Алардагы фольклордук, педагогикалык идеяларды өз алдынча изилдеп гана тим болбостон, анын негизинде жаткан тарбия-таалим жоболорунун илимий педагогиканын жоболору менен ырааттуу, үндөштүктө колдонула тургандыгы далилденип отурат.

Элдик педагогиканын принциптерин, улуттун салттык мурастарын, фольклорун илимий педагогиканы өркүндөтүүдө пайдалануунун зарылчылыгы – өз учурунун тарбия берүү жаатындагы коомдук талабы. Баланы гармониялуу, комплекстүү, жөндөмдүү тарбиялап өстүрүү туурасындагы элдик идеялар илимий педагогиканын жоболоруна да дал келет. Жаш муундарды ошол элдик идеялардын негизинде тарбиялоо максатында кыргыз элинин педагог окумуштуулары И.Б.Бекбоев, М.Р.Рахимова, Н.Имаева, Н.Асипова, Э.Мамбетакунунов жана башкалардын айткан илимий-методикалык жоболорун белгилеп кетүүгө болот. Кыргыз элинин салттуу

тарбия маданияты табиятка шайкештик, тарбиялануучунун курактык жана жеке өзгөчөлүктөрүн эске алуу, баланын инсанын урматтоо менен ага коюлуучу олуттуу талаптардын биримдигине жетишүү сыяктуу жана башка принциптерге негизделген. Элдин түшүнүгүндө таалим – тарбиянын жемиштүүлүгү адамдын өмүр жашынын бардык баскычтарынын өзүнө таандык өзгөчөлүктөрүн таамай так билип ага ылайык ырааттуу камкордук көрүүдөн көз каранды. Башкача айтканда, балада анын курактык өнүгүүсүнүн жогорку деңгээлине жооп берүүчү жана аны кийинки курактык мезгилге, өнүгүүнүн жогорураак баскычына өтүүгө даярдоочу сапаттарды, касиеттерди калыптандыруу керек.

Балалык – адамдын өмүрүнүн ээ маанилүү мезгили, келечектеги турмушка даярдык көрүү эмес, чыныгы жаркыраган, өзгөчө кайталангыс өмүр. Балалык кандай өтсө, бала чакта аны ким жетелесе, анын акыл эсине жана жүрөгүнө айлана чөйрөдөн эмнелер таасир кылса, бүгүнкү күндөгү бала кандай адам болуп чыгаары мына ушуга жараша болот. Бул өзгөчөлүк жөнүндө улуу педагог В.А.Сухомлинский мынтип жазат: «Дүйнөдө адамдын инсанынан татаал жана бай нерсе жок. Аны ар тараптан өнүктүрүү, адептүүлүгүн өркүндөтүү – тарбиянын максаты. Бул максатка жетүүнүн жолу адамдын өзү сыяктуу татаал».

Ооба, бала чоёойгон сайын жашоого кызыга баштайт, чон адамдар менен карым-катнаш жасоодо аларды туурайт да адам баласына таандык болгон бардык кулк-мүнөздүн ыктарын үйрөнөт жана билет. Анын организмдин жана нерв системасынын нормалдуу өсүшү, психикалык сапаттарынын жөндөмдүүлүгү өзүнөн-өзү өнүкпөйт. Алар тарбиянын жана чөйрөнүн таасири аркылуу, социалдык тажрыйбалар менен таанышат, аны өздөштүрөт.

Ошентип балада таанып-билүүчүлүк, жүрүм-турумдук, баалуулук сезимдери бир кыйла түптөлө баштайт. Демек балдардын билим көрөөгөсүн өстүрүүдө балдарга арналып жазылган фольклордук чыгармалардын таасири зор. Ошондуктан педагог окумуштууларыбыз «Балдар фольклору үйдө, бала бакчада, мектепте, этнопедагогикалык, этнопсихологиялык тарбия берүүнүн негизги каражаттарынын бири болуп кызмат кылат» - деп аныкташкан.

Балдар фольклорунун табигый өсүү генезиси аркылуу балдардын көркөм ой жүгүртүүсүнүн өсүшүн байкоого, аёдоого болот», деген тыянакка келишкен. Балдарга арналган фольклордук чыгармалар адам анын жашоо тиричилиги, жаратылыш, коом, эмгек, кулк-мүнөз жөнүндөгү түшүнүктөрүн өстүрүп тарбиянын бардык элементтерин үйрөтөт. Анын алгачкы баскычы болгон балдар ырлары шарттуу түрдө төмөнкүдөй түрлөргө бөлүнөөрүн белгилемекчибиз.

Балдар ырлары: 1) Бешик ыры. 2) Оюн ырлары.

Оюн ырлары жаш өзгөчөлүгүнө, аткарылышына жана маанисине карата экиге бөлүнөт. Майда жаштагы бөбөктөргө арналган оюн ырлары. Алар:

а) Сал-сал билек, Тай-тай балам, манжалардын оюну ж.б.у.с.

б) Балдардын жаман жоруктарын жою максатында айтылуучу чымчыкейлер.

в) Айлана чөйрөнү кабыл алуу, баамдоого карата айтылуучу ырлар.

Тестиер балдардын оюн ырлары.

а) Акыйнек айтышуу.

б) Мал-жанга, жаратылыш кубулуштарына арнап чыгарылган балдар ырлары.

в) Улуу Ата Мекендик согуш мезгилиндеги балдар ырлары.

2) Жанылмачтар. 3) Табышмактар. 4) Балдар оюндары. 5) Калптар. 6) Макал-лакаптар. 7) Жомоктор.

Демек, бул чыгармалар таалим-тарбиянын, турмуштун сырларын таанып-билүүнүн маанилүү каражат, куралы боло алат.

Ошондуктан кыргыз элдик оозеки адабиятын мектепте окуп -үйрөнүүгө, окуу китептерге кийирип, анын идеялык таалим-тарбиялык, маани-мазмунун изилдөөгө салым кошушкан алдыкы педагог окумуштууларыбыз: И.Арабаев, К.Тыныстанов, Х.Карасаев, Ж.Койчуманов, М.Түлөгабылов, Б.Апышев, К.Сартбаев, Н.Ишекеев жана башкалар изилдөө иштерин жүргүзүшкөн. Ошондой эле балдарга арналган улуттук фольклорубуздун өзөгүндөгү элдик педагогикалык идеялардын, анын таанытуучулук, тарбия берүүчүлүк маанисин изилдеген окумуштуулар: А.Алимбеков, А.Э.Измаилов, Б.А.Апышев, Б.Ирисов, М.Рахимова, С.Иптаров, С.Рысбаев ж.б. Бул окумуштуулардын эмгектери изилдөө ишибиздин мазмундуу өзөгү боло алат.

Өзүнүн гармониялуулугу менен өзгөчөлөнгөн кыргыз элинде акылды жалпы адамзатка тиешелүү касиет катары баалап, бир жагынан акыл-эс адамга табиятынан берилээрин белгилешкен. Мына ошондуктан акыл жөндөмдү «дээр», «дээринен бүткөн акыл деп айтышат». Ал булактын көзүндөй тунук, акыл тубаса зирек. Зээндүү адам өзүнүн акыл көрөөгөсүн ар тараптан өркүндөтсө кол жеткис бийик сапаттарга ээ боло тургандыгы талашсыз чындык. «Акыл оошот, ырыс жугушат», «Ийри түзөлөт, түз сынат» жана башка ушул мааниде айтылган накыл сөздөр менен адамдын тубаса акыл - эси, билими, окуу, үйрөнүү, үлгү алуу сыяктуу жолдор менен гана өнүгүп-өркүндөөрүн таамай, так белгилешкен.

Элдин пикиринде балдардын өнөр билимге ээ болуусу кунт коюсу жана ыклас-ынтаасын өстүрүүнү жаш кезинен эле башталышы зарыл экендиги айтылган. Бул абалга көрүнүктүү педагог В.А.Сухомлинский өз эмгектеринде мындай деп далилдеген. «Ынтаа менен башкаруу бул – педагогикалык иштин абдан кылдат жана ээ аз изилденген жактарынын бири. Ынтааны башкаруу үчүн баланын психологиясын, жаш өзгөчөлүгүн терең билүү керек. Баланын ыкласын буруу үчүн анын мерчемдүү ички абалын чындыкка көзү

жеткенден кийин эмоциялык эргүүсүн, интеллектуалдык жандануусун, акылына сыймыктануусун түзгөндө, бекемдегенде, сактап калганда гана мүмкүн экендигине мени мектептеги көп жылдык иштер ишендирди. Ыкласты билүү – баланын оюна педагогдун ээ кылдат, чебер таасир этиши.

Бул абалды элибиз тарбиялоонун мыкты каражаттары болгон макал – ылакаптары менен таамай айтышкан. Мисалы «Уяда эмнени көрсө, учканда ошону алат», «Жаш кездеги билгение – ташка тамга баскандай, карыганда билгение – карга тамга баскандай» ж.б.у.с.

Ал эми педагогика илимдеринин доктору, профессор С.К.Рысбаев балага жаш кезинен татыктуу тарбия берүү керектиги жөнүндө «Кыргыз балдар фольклорунун педагогикасы» деген эмгегинин экинчи бөлүмүндө бири экинчиси менен тыгыз байланышта болгон элдик тарбия принциптери менен методдорун белгилейт. Ал принциптер беш түргө бөлүнгөн.

1. Баланын жаш курагына жана жекече өзгөчөлүктөрүнө жараша мамиле жасоо принциби.

2. Ар бир адамдын жеке мүмкүнчүлүгүнө жараша мамиле жасоо принциби.

3. Улуулардын пикирин кичүүлөрдүн сөзсүз эске алуусу, айтканын мыйзамдуу орундоосу өз алдынча принциптүү жобо катарында.

4. Көпчүлүктүн, чөйрөнүн пикирин эске алуу принциби.

5. Элдик салттарды сактоо, аны урматтоо, элдик салттарда тарбия берүү принциби.

Демек булар эзелки заманда жаралган элдин тарбия жөнүндөгү ой корутундулары. Бул натыйжалуу ой корутундулары ойчул педагогдор К.Д.Ушинский, Л.Н.Толстой, А.С.Макаренко нун пикирлери менен үндөшүп турат. Алар бала кезинде алган билим-тарбия ааламды, адамзаттык баалуулуктарды таанып билүүдө өзгөрүлгүс таасир кылуусу жөнүндө өз ой-пикирлерин айтышкан.

Мисалы орустун улуу педагогу К.Д.Ушинский мынтип жазган: «Адамдын мүнөзү өмүрдүн алгачкы жылдарында баарынан өктөм калыптанат да, ушунун алгачкы жылдары бул мүнөздө орун алгандар бекем орун алып, адамдын экинчи натурасы болуп калат. Адам кийин өздөштүргөндөр эч качан бала чакта өздөштүргөндөй терендикке ээ болбойт. Адамдын

өнүгүшүндө өмүрдүн алгачкы жылдарынын зор маанисин баса көрсөтүп, Л.Н.Толстой да мындай деп белгилеген: «Мен азыр жашап жатканымдын бардыгын ошондо алгамын, алганда да калган бардык өмүрүмдө анын жүздөн бирин да албагандай ушунчалык көп, ушунчалык тез алганым жалганбы? Беш жашар баладан мага чейин бир эле кадам. Ал эми ымыркайдан беш жашар балага чейинки аралык жүрөк түшүртөрлүктөй алыс».

Балалык мезгилдин бул өзгөчөлүгүн А.С.Макаренко да андан кем эмес баалаган жана мындай деп жазган: «Тарбиянын башкы негиздери беш жашка чейин түзүлөт, ошондуктан силер беш жашка чейин жасагандар – бул бардык тарбиялык процесстин 90%ти, андан кийин да адамды тарбиялоо, адамдын кагылып согулушу улантыла берет, бирок мында силер негизинен жемишти тата баштайсынар, ал эми анын силер бапестеп баккан гүлдөрү беш жашка чейин болгон».

Демек бул эскерүүлөр баланын мыкты адам болуп жетилишинде балалык курагында берилген тарбия зор таасир калтыраары дагы да болсо ишенимди арттырат. Бул жөнүндө макалдарда, жомоктодо, уламыштарда жана башка тарбиялоонун каражаттарында да терең мааниде айтылат. Биз жогоруда балдар фольклорунун этнопедагогикалык мазмуну жана таалим-тарбиялык функциялары, алардын изилденүүсү жөнүндө маалымат берүүгө аракет жасадык. Фольклордук чыгармаларды колдонуу аркылуу жаш жеткинчектерди турмушта чыгармачылыкка жөндөмдүү кылып тарбиялоо изденүүчүлүк ишибиздин алдыдагы милдети.

Колдонулган адабияттар:

1. А.Т. Калдыбаева. Б.К.Үкүева. «Элдик акындар жана тарбия». Б., 2006.- С.3.
2. А.Алимбеков «Кыргыз элинин билим берүү салттары». Б., 2001. – С.34-54-57.
3. «Балдар фольклору». Эл адабияты сериясынан.
4. В.А.Сухомлинский «Тарбия жөнүндө». Ф. Мектеп. 1985.
5. В.А.Сухомлинский «Мугалимге жүз насаат». Ф.Мектеп. 1983. - С.90.
6. С.К.Рысбаев. «Кыргыз балдар фольклорунун педагогикасы» жогорку окуу жайларынын окутуучулары, студенттер жана мектеп мугалимдери үчүн. Б.,2010.

Рецензент: д.пед.н., профессор Рысбаев С.К.